

Електронні журнали: можливості XXI століття для науки та освіти України

Останні 15-20 років є справді революційними для бібліотек та інформаційних спеціалістів у всьому світі, адже набагато складнішими стали процеси формування та управління колекціями з появою нових інформаційних технологій та необхідністю забезпечення доступу користувачів до електронних ресурсів. Справді, кожен аспект цього процесу — від проблем технічного плану до довідкового обслуговування — спричинив багато змін власне в самій трансформації ролі бібліотеки, яку вже не розглядають як автономне книгозховище з обмеженими ресурсами, а як посередника між користувачем і безмежними інформаційними можливостями та ресурсами. Значні зміни, безумовно, відбулися і в управлінні колекціями, і в тому, як бібліотеки представляють ці колекції для своїх користувачів.

Важливою складовою колекції сучасної бібліотеки, особливо університетської чи академічної, є колекція електронних журналів, які є невіддільною частиною сучасного інформаційного суспільства, важливою складовою наукової, освітньої та культурної сфери. Видання електронних журналів стало можливим з появою Інтернету (зокрема, Web) як універсального загальнодоступного засобу інформації. В 1991 році налічувалося всього 27 назв електронних журналів, але їх кількість різко зростала щороку (в 1996 році їх вже було близько 2 тис, а в 1998 — майже 7 тис.) і зараз маємо вже 15 тис. назв. Існують навіть прогнози щодо припинення видання традиційних (паперових) копій журналів — «криза серійних видань». Ця теза дискутується в професійному колі, але сьогодні цілком очевидно, що подальші зміни неминучі. Справді, журнал без Web-версії на сьогодні є рідкістю. Тема «Електронні журнали: використання в бібліотеках» широко представлена в наукових публікаціях, особливо американських фахівців. Ідея вперше прозвучала у працях В. Ланкастера («Майбутні безпаперові інформаційні системи»), пізніше — в публікаціях Ст. Хамада, А. Одлишко та Е. Окерсон, які передбачали кризу традиційних журналів і розглядали електронні журнали як панацею від проблем в інформаційному забезпеченні академічної громади. З 1990 року в США починають видавати Довідник електронних журналів, тема представлена сотнями ґрунтовних публікацій, зокрема в журналах «Serials Review», «Library Journal», «Journal of Library Administration», «Computers in Libraries», «Journal of the American Society for Information Science».

У доінтернетівський період електронні журнали не мали успіху через погані інтерфейси та відсутність координованих міжнародних телекомунікаційних мереж. З появою Web-систем навігації та перегляду інформації та стандартів SGML, XHTML, XML і Metadata користувачі мають у розпорядженні уніфіковану форму представлення та доступу до усіх мережевих ресурсів. Ми швидко наближаємось до часів, коли кожна одиницю електронної інформації буде представлено у Web, і суспільство зможе надавати їй будь-яких форм у павутинні Web чи її наступниках.

Сьогодні вже ясно, що електронні журнали дуже швидко стають важливою складовою інформаційного суспільства, тому на часі розгортання досліджень з боку не лише видавців, комп'ютерних спеціалістів, науковців, а й бібліотечно-інформаційних фахівців. Адже бібліотеки всього світу покликані бути лідерами у забезпеченні інформаційних потреб користувачів, забезпечувати оперативний та зручний доступ у будь-який час до будь-яких світових ресурсів, в тому числі й до наукових електронних журналів. В ідеалі електронний журнал — відповідь на безліч традиційних бібліотечних проблем, пов'язаних із швидкісною доставкою інформації, доступністю, що не обмежена часовими та географічними факторами та засобами пошуку інформації, а також — фінансовими проблемами. До того ж це економія місця на полицях, відсутність необхідності розставляти на полицях видання, відновлювати втрачені сторінки тощо. А ще — можливість одночасного використання одного журналу (числа) кількома користувачами одночасно, що виключає необхідність багатопримірниковості в бібліотеці.

Існують різні джерела отримання електронних журналів для бібліотек:

- Через існуючі системи-агрегатори, які пропонують доступ до організованих баз даних, де представлені електронні журнали різних видавництв (наприклад, EBSCO, ProQuest, Gale та ін.)
- Через системи-агрегатори окремих видавництв, що пропонують доступ до власних електронних журналів (наприклад, «Springer» Link чи Blackwell Synergy
- Через можливість одночасного отримання електронної версії журналу в разі, якщо бібліотека передплачує друковану.

Безкоштовні журнали в Інтернеті

Бібліотеки України лише починають працювати з електронними ресурсами, зокрема з електронними журналами. Тема представлена лише окремими публікаціями в професійній пресі чи в матеріалах конференцій, лише одна з дисертацій, захищених за останні три роки, якій чинимось дотична до проблеми «Електронні журнали» [1].

Бібліотеками України накопичено лише перший досвід в отриманні електронних журналів та налагодженні доступу користувачів бібліотек до цих ресурсів. Все ще залишаються недослідженими та невирішеними

1. Павлуша І. А. Створення та розвиток електронних бібліотек в Україні: бібліотекознавчий аспект (кінець XX — початок XXI ст.) : Автореф. дис... канд. іст. наук. — К., 2002.

багато питань, пов'язаних із збереженням, архівуванням, реєстрацією та обліком, каталогуванням електронних журналів, зрештою, із кваліфікованою популяризацією цих ресурсів для користувачів. Не впорядковано інформацію про сукупність вітчизняних електронних журналів. Майже відсутні спроби з упорядкування та представлення користувачам пошукових засобів щодо наявних електронних журналів. Безумовно, слід відзначити все ще досить низький загальний рівень «інтернетизації» бібліотек нашої країни, а також проблеми мереж, обладнання, програмного забезпечення тощо. І наостанок — неготовність бібліотекаря самому працювати з новим видом інформації та вчити користувача.

Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія» однією з перших в Україні розпочала дослідження теми «Електронні журнали» та організувала доступ своїх користувачів до цих важливих ресурсів. Бібліотека НаУКМА має унікальний досвід становлення за досить короткий час (створена в 1992 році) не лише як потужної, якісно сформованої за складом колекцій книгозбірні, а й знаного і визнаного в Україні лідера в галузі впровадження нових інформаційних технологій та інших інновацій. Це зумовлено вимогами нашого університету, відповідністю діяльності нашої бібліотеки тим освітнім формам, які втілюються в НаУКМА. Наш університет завжди виходив з того, що без потужної бібліотеки неможливим є ні нормальний навчальний процес, ні успішна наукова діяльність. Упровадження автоматизації в усі технологічні процеси, створення електронного каталогу, доступ до електронних ресурсів тощо — все це реальна практика нашої бібліотеки. Саме наукова бібліотека НаУКМА ініціювала та очолила роботу з організації доступу бібліотек України до електронних ресурсів.

Перший Консорціум бібліотек України — користувачів електронних журналів був створений у 1999 році, коли за грантом Міжнародного фонду «Відродження» було оплачено доступ на рік до електронних журналів видавництва «Springer». Видавництво через інформаційну службу LINK надало доступ до паралельних електронних журналів (більше 400 назв повнотекстових наукових журналів з медицини, математики, фізики, екології, хімії, економічних наук та ін.). У проєкті брали участь 98 бібліотек України, координатором Консорціуму була наукова бібліотека НаУКМА. Досить успішним був тоді міжнародний семінар «Електронні журнали — бібліотекам України», організований нашою бібліотекою спільно з видавництвом «Springer» та Британською Радою в Україні, який фактично став першим тренінгом для бібліотек України з питань електронних журналів. У семінарі взяли участь представники 65 бібліотек України, науково-дослідницьких установ, інформаційних центрів України, 15 представників іноземних видавництв та інформаційних центрів з Німеччини, Нідерландів, Великої Британії та Росії.

Це були справді перші кроки бібліотек України в роботі з електрон-

ними журналами. Як координатор проекту я часто отримувала запитання, які спочатку були навіть курйозними: «Ми передплачуємо електронні журнали, а вони не приходять», «Що таке IP-адреса?», «Як знайти необхідну статтю в е-журналі?» тощо.

Із 2000 року бібліотеки України мають можливість доступу до баз даних EBSCO за проектом «Електронна інформація для бібліотек» (Electronic Information For Libraries), який є спільною ініціативою Інституту Відкритого Суспільства (Будапешт) і найбільшого у світі видавництва періодики та компанії EBSCO Publishing. EIFL Direct пропонує понад 5500 повнотекстових електронних журналів, газет, бюлетенів новин, близько 1300 брошур і довідників, а також тестовий доступ до інших електронних ресурсів. До Консорціуму входять понад 30 бібліотек та інформаційно-ресурсних центрів різних організацій: бібліотеки державних та приватних вищих навчальних закладів, обласні наукові універсальні бібліотеки, спеціалізовані галузеві бібліотеки, інформаційно-ресурсні центри. Координатором цього проекту в Україні є Асоціація «Консорціум-Інформаціо».

При роботі з системою EBSCO Publishing користувач має доступ до колекції, що налічує більше як 5000 періодичних видань, розподілених серед різних баз даних системи.

Academic Search Premier — база даних, що забезпечує доступ до більш ніж 3800 повнотекстових академічних публікацій, зокрема до близько 2800 рецензованих журналів. На додаток до повних текстів статей, пропонує реферати та анотації (природничі, комп'ютерні науки та ін.) з ретроспективою чисел починаючи з 1975 року, на деякі назви — починаючи з дати заснування журналу. Серед доступних журналів відомі «Acta Sociologica», «American Historical Review», «American Journal of Political Science», «American Sociologist», «British Journal of Psychology», «British Journal of Sociology», «Central European History», «Contemporary Literature», «Early American Literature», «English Language Notes», «International Journal of Psychology», «Journal for the Scientific Study of Religion», «Political Science Quarterly», «Journal of General Psychology», «Journal of International Affairs», «Journal of Politics», «Theological Studies», «Women's Studies» та ін. Одна з найбільш популярних баз в університетському середовищі.

Business Source Premier — одна з найбільших повнотекстових баз даних, що надає доступ до більш як 2950 наукових бізнесових журналів, включно з приблизно 900 рецензованих видань. Тематично база даних покриває широке коло питань, які відносяться до сфери бізнесу, зокрема, питання економіки, фінансів, менеджменту, бухгалтерського обліку тощо. База даних вміщує повнотекстові матеріали у форматі PDF з більш ніж 300 найвідоміших наукових журналів, серед яких «Harvard Business Review», «Administrative Science Quarterly», «Academy of Management Journal», «Industrial & Labor Relations Review», «Journal of

Management Studies», «Journal of Marketing Management», «Journal of Marketing Research», «Journal of Marketing», «Journal of International Marketing» та ін.

Regional Business News — ця база даних містить повнотекстові матеріали з видань США у сфері бізнесу. Включає 75 журналів із питань бізнесу, газети та стрічки новин центральних і регіональних агенцій новин, серед яких «Arizona Business», «Business North Carolina», «Cram's New York Business», «Des Moines Business Record», «Enterprise Salt Lake City», «Fort Worth Business Press», «Orange County Business Journal», «Westchester County Business Journal» тощо.

ERIC — база даних ERIC (Educational Resource Information Center) — інформаційна система, що підтримується Департаментом освіти та Національною освітянською бібліотекою США — важливе джерело інформації для всіх дослідників проблем освіти. Містить понад 2200 збірок матеріалів і включає посилання на додаткові джерела інформації, алфавітні покажчики та реферати з більш ніж 1000 журналів із проблем освіти та дотичних тем.

MasterFILE Premier — ця база даних створена спеціально для публічних бібліотек і забезпечує доступ до повнотекстових матеріалів із близько 2000 видань із ретроспективою чисел починаючи з 1975 року та висвітлює широкий спектр питань науково-популярного характеру. MasterFILE Premier також містить 314 повнотекстових довідників (зокрема, «Magill Book Reviews», «American Heritage Dictionary» та ін.), близько 100000 біографій, 76000 першоджерел, а також збірник 116000 фотографій, мап і прапорів. Серед популярних журналів — «American Libraries», «Foreign Affairs», «History Today», «Judaism», «Library Journal», «National Review», «Natural History» та ін.

Newspaper Source — база даних, що надає доступ до вибраних повнотекстових матеріалів із більш ніж 240 газет та інших джерел поточної інформації. Ця збірка також включає повні тексти цілих чисел таких відомих видань, як «USA Today», «The Christian Science Monitor», «The Times» (London), а також вибрані повні тексти з більш ніж 180 регіональних газет таких, як: «Boston Globe», «Detroit Free Press», «Houston Chronicle», «Miami Herald», «San Jose Mercury News» та ін.

MEDLINE — база даних, яка надає авторитетну інформацію з медицини, догляду за хворими, стоматології, ветеринарії, системи охорони здоров'я тощо. База даних створена Національною медичною бібліотекою (National Library of Medicine), і дозволяє здійснювати пошук рефератів у більш ніж 4600 сучасних біомедичних журналах.

Health Source — Consumer Edition — за допомоги бази даних Health Source — Consumer Edition ви можете здійснювати пошук інформації на теми здоров'я, включно з науковою інформацією з медицини, дієтології та раціонального харчування, догляду за дітьми, спортивної медицини та загальномедичних питань. Health Source-Consumer Edition містить

повні тексти з близько 300 журналів (серед яких «American Fitness», «Better Nutrition», «Fit Pregnancy», «Harvard Health Letter», «HealthFacts», «Men's Health», «Muscle & Fitness», «Prevention», «Vegetarian Times», «Women's Health Weekly» та ін.), а також довідники, реферати та покажчики з більш ніж 205 публікацій на теми здорового способу життя, дієтології, професійної охорони здоров'я тощо

Health Source: Nursing/Academic Edition — база даних, що пропонує повнотекстові матеріали з близько 600 наукових журналів, присвячених різноманітним галузям медицини. Health Source: Nursing/Academic Edition також містить реферативні записи та алфавітно-предметні покажчики з близько 850 журналів.

Clinical Pharmacology — база даних надає доступ до сучасних монографій про всі ліки, які відпускаються за рецептами в США, а також про рідкісні ліки трав'яного та рослинного походження, харчові дієтичні добавки, ліки, які продаються без рецепта та які знаходяться на стадії апробації.

Крім перерахованих баз даних матеріалів англійською мовою, компанія EBSCO Publishing у 2002 році запропонувала доступ до російськомовних баз даних компанії Intergrum Techno. До цієї бази даних входять періодичні видання російською мовою, які друкуються в Росії, Україні та країнах СНД.

З вересня 2002 року в Україні реалізується проєкт INTAS «Доступ до наукової літератури через електронну доставку для дослідників країн NIS». Проєкт забезпечує науковців України (через бібліотеки) оперативною науковою інформацією з електронних журналів відомих європейських видавництв «Springer» і «Blackwell Science» (понад 750 назв) та деяких баз даних (Zentralblatt Mathematik, Medline). Проєкт діятиме до березня 2005 року. До новоствореного Консорціуму може приєднатися будь-яка бібліотека, що має доступ до Інтернету та погоджується з умовами ліцензійної угоди від кожного з видавництв. На сьогодні в Консорціумі — 187 бібліотек з усіх регіонів України. Координатором цього проєкту є Технічна інформаційна бібліотека в Ганновері (Німеччина) та Міжнародний інформаційний центр для бібліотек, видавництв та книжкової торгівлі / Helferich L. P. В. (Берлін-Москва), в Україні — наукова бібліотека НАУКМА.

На сьогодні зорганізовано доступ до повнотекстових електронних журналів наступних видавництв: «Springer» — через систему «Springer Link» забезпечує доступ до повних текстів 500 журналів, здебільшого з природничих наук (медицина, фізика, хімія, біологія, біохімія тощо) та близько 30 — з гуманітарних наук. Серед цих журналів такі відомі українським науковцям назви, як «Anatomy and Embryology», «Applied Microbiology and Biotechnology», «Applied Physics», «Archives of Microbiology», «Bioprocess and Biosystems Engineering», «Colloid and Polymer Science», «Comparative Clinical Pathology», «Computational

Statistics», «Computing», «Computing and Visualization in Science», «Current Microbiology», «Ecosystems», «European Journal of Applied Physiology», «European Physical Journal», «European Radiology», «Information Systems and e-Business Management», «International Journal of Biometeorology», «Journal of Biological Inorganic Chemistry», «Journal of Economics», «Knowledge and Information Systems», «Public International Law», «Theory of Computing Systems», «World Journal of Urology» та багато інших.

Ретроспектива журналів — починаючи з 1996 року

Blackwell Science через систему Blackwell Synergy забезпечує доступ до 278 журналів із колекції STM (наука, техніка, медицина). Серед цих журналів — «Acta Radiologica», «Acta Zoologica», «Birth: Issues in Perinatal Care», «Animal Genetics» та ін.

Усі статті журналів обох видавництв доступні в повному тексті в HTML із зв'язками зі змістом, посиланнями, довідками тощо, а також у PDF-форматі — для зручності в роздрукуванні. Працюють також зв'язки за посиланнями, ключовими словами та інформацією про авторів з іншими базами даних, наприклад, PubMed (MEDLINE), ISI чи ADS (в Blackwell Science), що також значно допомагає в пошуку необхідної інформації. Є можливість попереднього перегляду статей в окремих журналах — статті з'являються в режимі онлайн до їхньої публікації в журналі. Є унікальна можливість для кожного користувача щодо адміністрування власної персональної сторінки: пошук лише в необхідних журналах чи публікацій вибраних авторів, можливість отримання електронною поштою змісту певних журналів тощо.

«Бібліотека Електронних журналів»: повний доступ до більше як 4000 назв відомих журналів різних видавництв. Серед них 383 назв журналів — з економіки, 230 — із біології, 127 — із хімії та фармакології, 177 — із комп'ютерних наук, 276 — із проблем освіти, 209 — із права, 206 — із політології, 180 — із соціології, 147 — із сільського господарства, 137 — із математики, 133 — з історії, 124 — із лінгвістики та літературознавства, 123 — із психології, 87 — із теології та релігієзнавства, 30 — з археології, 59 — з історії мистецтва, 58 — із географії, 55 — із геології та інших галузей знань.

Організовано доступ також до таких баз даних:

- Zentralblatt Mathematik — наукова бібліографічна база даних із математики — близько 1,8 млн анотацій із 2300 журналів та серійних видань.
- Medline (на CD-ROM) — база даних із медицини (з необхідною ретроспективою).

Уразі відсутності необхідної статті в запропонованих базах бібліотеки — учасники проекту можуть також використати сервіс «Електронна доставка документів», замовивши необхідну науковцю публікацію (статтю, патент, матеріали конференції тощо), якщо така є в Технічній

бібліотеці Ганноверу. Пошук в каталозі TIBORDER [2]. Кількість замовлень від кожної бібліотеки лімітована, залежить від загальної кількості замовлень від України в конкретний період.

2. <http://tiborder.gbv.de>

Координатором проекту по Україні є наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія». Інформація про проект — на сайті наукової бібліотеки НаУКМА [3].

3. <http://www.library.ukma.kiev.ua/fonds/magazines.html>

Бібліотеки України роблять лише перші кроки з організації доступу користувачів до електронних журналів. Ще багато питань залишаються невивченими. Як поєднати традиційну (паперову) колекцію наукових журналів з електронними? Якими принципами має визначатися політика комплектування бібліотек в цьому плані? Як управляти колекцією електронних журналів? Як найкраще зорганізувати доступ користувачів до цих ресурсів? Яким чином можна закаталогізувати електронні журнали до своїх ресурсів чи каталогів? Для чого Бібліотеки об'єднуються в Консорціуми? Яка роль громадських об'єднань в отриманні бібліотеками електронних журналів? Бібліотеки України переживають зараз перехідний етап, змушені поратися із колекцією друкованих журналів і одночасно вчитися використовувати електронні журнали. Попереду ще багато проблем, упрощень тощо, але ми, бібліотекарі, повинні відіграти активну роль у створенні нової інформаційної інфраструктури світу, де кожна людина зможе отримати доступ до інформації, зокрема до електронних журналів, із будь-якого куточка земної кулі.

Керівництво бібліотечного Асоціації «Консорціум-Інформатіо» та інформаційної програми INTAS в Україні працює над розширенням діапазону видів електронних інформаційних ресурсів, веде переговори про підключення нових систем інформаційного сервісу і запрошує до участі в Консорціумі нових членів. Звертайтеся за електронною поштою на адреси: OVasylyev@yahoo.com, чи library@ukma.kiev.ua.

Література

Васильєв О., Сегін О., Ярошенко Т. Як забезпечити науково-технічною інформацією сучасний університет? // Вища школа. — 2003. — №1. — С. 51—61.

Зайченко Н. Я. Електронний реферативний журнал: яким йому бути? // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. — 2002. — Вип. 8. — С. 379—383.

Електронні журнали. — К., 1999.

Ярошенко Т. О. Електронні журнали — нові можливості в інформаційному забезпеченні науки та освіти // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». — 2001. — Т. 29. — Ч. 1. — С. 27—31.

Ярошенко Т. О. Електронні журнали — бібліотекам України: перший всеукраїнський Консорціум бібліотек-користувачів електронних журналів видавництва «Springer» // Вісник Книжкової Палати. — 1999. — №12. — С. 24—27.